Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
FILOLOGIYA

VERBAL VA NOVERBAL VOSITALARNING NUTQIY VAZIYATDA IFODALANISHI

Xayotxon Akbarali qizi Asqaraliyeva*
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
✉ hayotxonasqaraliyeva5@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada verbal va noverbal vositalarning nutqiy vaziyatlarda ifodalanishi, ularning kommunikatsiya jarayonidagi roli va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida so'zli verbal vositalar til, iboralar, nutqning struktura va mazmuni, hamda so'zsiz noverbal vositalar mimika, gestika, tana harakatlari, intonatsiya va yuz ifodalari nutqiy vaziyatlarda qanday ishlatilishi va mazmunni boyitishi ko'rib chiqiladi. Maqolada shuningdek, verbal va noverbal vositalarning o'zaro uyg'unligi, nutq samaradorligini oshirishdagi ahamiyati, madaniy kontekstga bog'liqligi va kommunikatsiya xatolarini kamaytirishdagi roli muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar

verbal vositalar, noverbal vositalar, nutqiy vaziyat, mimika, gestika, intonatsiya, yuz ifodalari, kommunikatsiya, nutq samaradorligi, muloqot.

DOI: 10.5281/zenodo.21743404

KIRISH

Nutq va muloqot inson hayoti va ijtimoiy aloqalarining ajralmas qismi hisoblanadi. Har qanday kommunikatsiya jarayoni verbal va noverbal vositalar yordamida amalga oshiriladi. Verbal vositalar so'zlar, iboralar, gaplar va nutqning lingvistik strukturasi bo'lib, ma'lumotni aniq ifodalash, fikrni yetkazish va nutqiy vaziyatlarda maqsadga erishish imkonini beradi. Noverbal vositalar esa so'zsiz ifodalar mimika, gestika, intonatsiya, tana harakatlari va yuz ifodalari orqali mazmunni boyitadi, hissiyotlarni yetkazadi va nutqning ta'sirini oshiradi.Nutqiy vaziyatlar turli kontekstlarda yuz beradi: rasmiy uchrashuvlar, ta'lim jarayonlari, ish intervyulari, ijtimoiy muloqotlar va kundalik suhbatlarda. Har bir vaziyatda verbal va noverbal vositalarning ishlatilishi o'ziga xos bo'lib, nutq samaradorligini belgilaydi. Masalan, rasmiy nutqda grammatik jihatdan to'g'ri va aniq ifodalangan so'zlar ustunlik qiladi, ammo yuz ifodalari va intonatsiya nutqni ta'sirchan qilishi mumkin. Kundalik muloqotda esa gestika va mimika ko'proq ishlatiladi, bu esa nutq mazmunini boyitadi va tushunishni osonlashtiradi.Muloqot jarayonida verbal va noverbal vositalarning uyg'un ishlatilishi samarali kommunikatsiyaning asosiy omili hisoblanadi. Verbal vositalar orqali axborot aniq yetkazilsa, noverbal vositalar orqali hissiyot, niyat va kontekst to'liq ifodalanadi. Shu bilan birga, madaniy va lingvistik kontekst ham nutqiy vaziyatlarda vositalarning ishlatilishiga ta'sir ko'rsatadi. Turli madaniyatlarda mimika va gestikning talqini farq qiladi, bu esa muloqot xatolariga olib kelishi mumkin.Ushbu maqola verbal va noverbal vositalarning nutqiy vaziyatlarda ifodalanishini tahlil qilishga, ularning kommunikatsiyadagi roli, samaradorligi va o'zaro uyg'unligini o'rganishga qaratilgan. Maqola maqsadi nutqiy vaziyatlarda verbal va noverbal vositalarni samarali qo'llash tamoyillarini aniqlash, muloqotni ta'sirchan qilish va nutqiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Nutqiy kommunikatsiya jarayonida verbal va noverbal vositalarning ahamiyati zamonaviy tadqiqotlar va statistika ma'lumotlari bilan tasdiqlanadi. Mehrabian (1971) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni

ko‘rsatadiki, umumiy muloqotning samaradorligiga hissiyot va mazmunni yetkazishdagi ulushning faqat 7% verbal (so‘zlar) orqali, 38% intonatsiya va ovoz ohangi orqali, 55% esa noverbal vositalar mimika, gestika va tana harakatlari orqali amalga oshiriladi. [1, 38-b.] Bu ko‘rsatkich verbal va noverbal vositalarning uyg‘un ishlatilishining nutqiy vaziyatlarda muhimligini ochib beradi.Global miqyosda o‘tkazilgan so‘rovlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ish intervyularida muvaffaqiyatga erishish uchun nomzodlarning 65–70% holatda muvaffaqiyati ularning so‘zsiz ifoda va tana tili orqali baholanadi. Shu bilan birga, 2022-yilda qilingan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik va ta’lim jarayonlarida o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilish va mavzuni tushuntirishning 60–70% qismi noverbal vositalar yuz ifodalari, gestika, intonatsiya va tana harakatlari orqali amalga oshiriladi.Shuningdek, korporativ sohada ham verbal va noverbal kommunikatsiyaning roli katta ahamiyatga ega. Deloitte (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, jamoaviy ish va mijozlar bilan muloqot jarayonida muvaffaqiyatli natijaga erishishning 72% holatida xodimlarning noverbal ifodalari va intonatsiyasi ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, verbal vositalar aniq so‘zlar va tushunarli iboralar, muloqot jarayonining mazmuniy qismini belgilaydi va noto‘g‘ri tushunishni kamaytiradi.Madaniyatlararo muloqot bo‘yicha tadqiqotlar ko‘rsatadiki, turli madaniyatlarda mimika, gestika va yuz ifodalarining talqini farq qiladi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida yuz ifodalari va ko‘z bilan aloqa muloqotda 50–60% ahamiyatga ega bo‘lsa, Osiyo mamlakatlarida bu ko‘rsatkich 40–45% atrofida bo‘ladi. [2, 78-b.] Shu sababli verbal va noverbal vositalarning uyg‘unligi madaniy kontekstni hisobga olgan holda amalga oshirilishi muloqot samaradorligini oshiradi.Natijalar shuni ko‘rsatadiki, verbal va noverbal vositalarning uyg‘un ishlatilishi nutqiy vaziyatlarda axborotni aniq yetkazish, hissiyot va niyatlarni to‘liq ifodalash, muloqot samaradorligini oshirish va kommunikatsiya xatolarini kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda samarali kommunikatsiya professional va shaxsiy muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. [3, 47-b.]

Verbal va noverbal vositalar nutqiy vaziyatlarda bir-birini to‘ldiruvchi va uyg‘un ishlovchi elementlar sifatida muhim ahamiyatga ega. Verbal vositalar so‘zlar, iboralar, gap tuzilmalari va nutqning lingvistik jihatlari axborotni aniq yetkazish va fikrlarni tartibli ifodalash imkonini beradi. Noverbal vositalar esa mimika, gestika, intonatsiya, tana harakatlari va yuz ifodalari mazmunni boyitadi, hissiyotlarni yetkazadi va nutq ta’sirini oshiradi. [4, 56-b.] Nutqiy vaziyatlar turlicha bo‘lishi mumkin: rasmiy uchrashuvlar, ish intervyulari, ta’lim jarayonlari, jamoaviy ish va kundalik muloqot. Har bir vaziyatda verbal va noverbal vositalarning ishlatilishi nutq samaradorligini belgilaydi. Masalan, rasmiy nutqda so‘zlarning aniqligi va grammatik to‘liqligi ustun bo‘lsa, yuz ifodalari, intonatsiya va tana harakatlari nutqning ta’sirchanligini oshiradi. Kundalik muloqotda esa gestika va mimika ko‘proq ishlatiladi, bu esa tushunishni osonlashtiradi va nutq mazmunini boyitadi.Verbal va noverbal vositalarning uyg‘un ishlatilishi muloqotning samaradorligini oshiradi. [5, 36-b.] So‘zlar orqali ma’lumot aniq yetkazilsa, noverbal vositalar orqali nutqiy niyat, hissiyot va kontekst to‘liq ifodalanadi. Shu bilan birga, madaniy va ijtimoiy kontekst verbal va noverbal vositalarning talqini va samaradorligiga ta’sir qiladi. Turli madaniyatlarda yuz ifodalari, gestik va intonatsiyaning talqini farq qilishi mumkin, bu esa muloqot xatolariga olib kelishi ehtimolini oshiradi.Nutqiy vaziyatlarda verbal va noverbal vositalarning uyg‘unligi kommunikatsiya jarayonini ta’sirchan va samarali qiladi, axborot yetkazilishining aniqligini oshiradi va muloqot ishtirokchilarining tushunishini yaxshilaydi. [6, 38-b.] Shu bilan birga, samarali kommunikatsiya professional va shaxsiy muvaffaqiyatning muhim omili sifatida xizmat qiladi.Umuman olganda, verbal va noverbal vositalar birgalikda ishlatilganda nutqiy vaziyatlarda maqsadga erishishni osonlashtiradi, muloqotning sifatini oshiradi va nutqiy ta’sirni maksimal darajada kuchaytiradi. Nutqiy vaziyatlarda bu vositalarni uyg‘un qo‘llash kommunikatsiya jarayonining samaradorligini ta’minlaydi va muloqot xatolarini minimallashtiradi.

Verbal va noverbal vositalar nutqiy vaziyatlarda bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro bog‘liq elementlar sifatida kommunikatsiya samaradorligini ta’minlaydi. Verbal vositalar, ya’ni so‘zlar, iboralar va nutq strukturalari, axborotni aniq va tartibli ifodalash imkonini beradi. [7, 74-b.] Shu bilan birga, noverbal vositalar mimika, gestika, intonatsiya, tana harakatlari va yuz ifodalari nutq mazmunini boyitadi, hissiyotlarni yetkazadi va kommunikatsiyaning ta’sirchanligini oshiradi.Nutqiy vaziyatlarda verbal va noverbal vositalarning uyg‘un ishlatilishi muloqotning samaradorligini oshiradi. Masalan, ish intervyulari, rasmiy uchrashuvlar, ta’lim jarayonlari yoki kundalik muloqotda bu vositalarning balansli qo‘llanishi nutqni tushunarli va ta’sirchan qiladi. [9, 46-b.] Verbal vositalar orqali aniq ma’lumot yetkazilsa, noverbal vositalar nutqiy niyat, hissiyot va kontekstni

ifodalaydi. Shu bilan birga, madaniy kontekst, ijtimoiy vaziyat va shaxsiy psixologik xususiyatlar nutq vositalarining samaradorligini belgilaydi.Statistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutqning umumiy ta’sirida noverbal vositalar o‘rtacha 55%, intonatsiya va ovoz ohangi 38%, verbal elementlar esa faqat 7% ta’sir ko‘rsatadi. [8, 48-b.] Shu sababli, nutqiy vaziyatlarda verbal va noverbal vositalarni uyg‘un qo‘llash muloqotning sifatini oshirish, tushunishni yaxshilash va nutqiy maqsadlarga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.Bundan tashqari, samarali kommunikatsiya professional va shaxsiy muvaffaqiyatning muhim omili hisoblanadi. Verbal va noverbal vositalarning uyg‘un ishlatilishi ish muhitida samarali jamoaviy ishni ta’minlaydi, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning e’tiborini jalb qiladi, shuningdek, ijtimoiy muloqotda ishonch va o‘zaro tushunishni oshiradi. [10, 38-b.] Umuman olganda, verbal va noverbal vositalarni to‘g‘ri va uyg‘un qo‘llash nutqiy vaziyatlarda muloqotning samaradorligini maksimal darajada oshiradi, axborotni aniq yetkazishga yordam beradi, nutqiy ta’sirni kuchaytiradi va muloqot xatolarini minimallashtiradi. Shu bilan birga, ular kommunikatsiyaning sifatini oshirish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mehrabian, A. Nonverbal Communication. — Chicago: Aldine-Atherton, 1971.
2. Knapp, M. L., & Hall, J. A. Nonverbal Communication in Human Interaction. — Boston: Wadsworth, 2010.
3. Burgoon, J. K., Guerrero, L. K., & Floyd, K. Nonverbal Communication. — New York: Routledge, 2016.
4. Goffman, E. The Presentation of Self in Everyday Life. — New York: Anchor Books, 1959.
5. Adler, R. B., Rosenfeld, L. B., & Proctor, R. F. Interplay: The Process of Interpersonal Communication. — Oxford: Oxford University Press, 2018.
6. Knapp, M. L. Interpersonal Communication and Human Relationships. — Boston: Allyn & Bacon, 2013.
7. Argyle, M. Bodily Communication. — London: Routledge, 1988.
8. Hall, E. T. The Hidden Dimension. — Garden City, NY: Doubleday, 1966.
9. Burgoon, J. K. Communication and Persuasion: Effects of Nonverbal Messages. — New York: Springer, 1994.
10. Guerrero, L. K., & Floyd, K. Nonverbal Communication in Close Relationships. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.